

ERDEM

Sayı/Issue: 89 Aralık/December 2025

Değerlendirme: İki Dış Hakem/Evaluation: Two External Referees

Çift Taraflı Körlük/Double-Blind Review

Benzerlik Taraması Yapıldı/Similarity Scan Performed - intihal.net

Başvuru/Submitted: 22-06-2025

Kabul/Accepted: 13-10-2025

Yayın/Publication: 20-12-2025

Mustafa Rahmi Balaban'ın İnsani ve İlahi Duygu Medeniyeti

Özge Çukurluöz | [0000-0003-4721-6987](https://orcid.org/0000-0003-4721-6987) | ozge.cukurluoz@gmail.com

Dr. | Bağımsız Araştırmacı

Levent Bayraktar | [0000-0001-5496-6896](https://orcid.org/0000-0001-5496-6896) | levent.bayraktar@hbu.edu.tr
Prof. Dr. | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Felsefe Bölümü
Ankara | Türkiye

<https://ror.org/05mskc574>

Atf: Çukurluöz, Özge / Bayraktar, Levent (2025). “Mustafa Rahmi Balaban’ın İnsani ve İlahi Duygu Medeniyeti”, *Erdem*, Aralık, Sayı:89, s. 73-92

Öz

Mustafa Rahmi Balaban (1888-1953), Cumhuriyet dönemi Türk düşünce hayatında önemli bir yere sahip olmasına rağmen, yeterince tanınmayan bir aydındır. Osmanlı Devleti’nin son döneminde başlayan eğitim ve kültür hareketlerinin Cumhuriyet’le birlikte sistematik bir yapıya kavuşturulmasına öncülük etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli kurumlarda görev almış ve dönemin aydınlanma hareketine katkıda bulunmuştur. Ziya Gökalp ile Telif ve Tercüme Bürosu’nda çalışmış, eğitim alanında gerçekleştirilen ulusal kongrelerde aktif olarak yer almış ve uluslararası eğitim kongrelerinde Türkiye’yi temsil etmiştir. Balaban, Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinin bir parçası olarak, eğitim, medeniyet ve toplum alanlarındaki düşünceleriyle dikkat çekmiştir. Gazete ve dergilerde yayımladığı yazılarla Türk milletinin bilinçlenmesi ve çağdaşlaşması için çaba göstermiştir. Ayrıca, İzmir Halkevinde görev alarak düşüncelerini halkla doğrudan paylaşmayı tercih etmiştir. Eğitimci kimliğiyle tanınan Balaban, çalışmalarını sadece eğitimle sınırlı tutmamış, aynı zamanda medeniyet ve toplum konularında özgün görüşler geliştirmiştir. Cumhuriyetin aydınlanma mefkûresine katkı sağlayan Mustafa Rahmi, dönemin entelektüel ortamında önemli bir figür olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Mustafa Rahmi Balaban’ın medeniyet düşüncesini incelemektir.

Mustafa Rahmi Balaban, Balkan Savaşı ve I. ile II. Dünya Savaşlarına tanıklık etmiş ve bu deneyimler, onun medeniyet anlayışını şekillendirmiştir. Savaşların yarattığı yıkım ve acı, Balaban’ın sevgi ve dayanışmaya dayanan bir medeniyete özlem duymasına neden

olmuştur. Bu yıkıcı toplumsal gerçeklik, onun düşünce dünyasını şekillendirmiş ve medeniyetin yalnızca teknik ilerlemeye dayanarak varlığını sürdürmeyeceğini savunmuştur. Balaban, teknik ilerlemenin medeniyetin inşasında önemli bir yer tuttuğunu kabul etmekle birlikte, bunun tek başına insanlık için yeterli olmadığını düşünmüştür. Ona göre, medeniyetin inşası ve devam etmesi için, teknik gelişmenin insani ve ilahi duygularla bütünleşmesi gerekir. Bu düşüncesini “İnsanî ve İlâhi Duygu Medeniyeti” kavramıyla somutlaştırmış ve medeniyetin hem maddi hem de manevi boyutlarıyla şekillenmesi gerektiğini savunmuştur. İnsani ve ilahi duygu medeniyeti, teknik ilerlemenin insani duygular, değerler ve manevi ilkelerle bütünleştiği bir medeniyet anlayışıdır. Bu yaklaşım, medeniyetin inşasında maddi kalkınmanın yanı sıra ahlaki, duygusal ve ruhsal gelişimin de önemli bir rol oynadığını gösterir. Balaban, kendi çağı içinde medeniyet konusuna özel bir ilgi duymuş ve kendi medeniyet tasavvurunu insani ve ilahi duygu medeniyeti olarak ortaya koymuştur. O, medeniyetin insani, ilahî ve duygu boyutunun olduğunu düşünmüş ve bu boyutları bir bütün teşkil edecek şekilde bir araya getirmiştir. Bu anlayış hem Cumhuriyet dönemi medeniyet tasavvurlarında hem de medeniyet felsefesi bağlamında kendine özgü bir yer işgal etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Rahmi Balaban, Medeniyet, İnsani ve İlâhi Duygular, Duygu Medeniyeti, Medeniyet Felsefesi

Makale Bilgileri

<i>Etik Beyanı</i>	Bu çalışma Prof. Dr. Levent Bayraktar danışmanlığında 2024 tarihinde tamamladığımız “Mustafa Rahmi Balaban’ın Hayatı , Felsefesi ve Eğitim Düşüncesi” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
<i>Yapay Zekâ Beyanı</i>	Çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, tarafımda bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
<i>Etik Kurul İzni</i>	Çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
<i>Etik Bildirim</i>	erdemdergisi@akmb.gov.tr
<i>Lisans</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.
<i>Dizinleme Bilgileri</i>	Dergi MLA ve TR Dizin tarafından dizinlenmektedir.
<i>Katkı Oranı Beyanı</i>	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Mustafa Rahmi Balaban's Civilization of Human and Divine Emotions

Özge Çukurluöz | [0000-0003-4721-6987](https://orcid.org/0000-0003-4721-6987) | ozge.cukurluoz@gmail.com
Dr. | Independent Researcher

Levent Bayraktar | [0000-0001-5496-6896](https://orcid.org/0000-0001-5496-6896) | levent.bayraktar@hbv.edu.tr
Prof. Dr. | Ankara Hacı Bayram Veli University | Faculty of Letters | Department of Art Philosophy
Ankara | Türkiye
<https://ror.org/05mskc574>

Citation: Çukurluöz, Özge / Bayraktar, Levent (2025). "Mustafa Rahmi Balaban's Civilization of Human and Divine Emotions", *Erdem*, December, Issue:89, pp. 73-92

Abstract

Mustafa Rahmi Balaban (1888-1953), despite having an important place in the Turkish intellectual life of the Republican period, is an intellectual who is not sufficiently recognized. He played a key role in the institutionalization of educational and cultural initiatives that began during the late Ottoman period and continued into the Republican era. Throughout his career, he worked in various state institutions, contributing to the intellectual and cultural development of the period. He collaborated with Ziya Gökalp at the Copyright and Translation Office, participated in national education congresses, and represented Turkey at international educational conferences. Balaban attracted attention with his ideas on education, civilization, and society during a time of modernization. He aimed to raise public awareness and promote modernization through his articles published in newspapers and journals. He also engaged in direct dialogue with the public through his work at the İzmir Halkevi. While primarily known as an educator, Balaban's interests extended beyond pedagogy, as he developed a unique approach the civilization and society.

Having witnessed the Balkan War and both World Wars, Balaban's views on civilization were deeply influenced by the devastation caused by these conflicts. The destruction and suffering caused by these wars led him to envision a civilization based not only on technical advancement but also on love, solidarity, and spiritual depth. Although he recognized the importance of scientific and technological progress, he believed such development was insufficient on its own for the sustenance of civilization. Balaban argued that civilization must integrate both material and spiritual dimensions. He articulated this view through the concept of a "civilization of human and divine emotion" which emphasizes the union of technical progress with human emotions, moral values, and transcendent principles.

The civilization of human and divine feeling is an understanding of civilization in which technical progress is integrated with feelings, values and spiritual principles. This approach shows that in addition to material development, moral, emotional and spiritual development plays an important role in the construction of civilization. Balaban showed particular interest in the question of civilization during his time. He evaluated the human, divine and emotional aspects of civilization as inseparable parts and brought these three elements together to form a whole. This understanding occupies a unique position both in the civilization discourses of the Republican era and within the context of civilization philosophy.

Keywords: Mustafa Rahmi Balaban, Civilization, Human and Divine Emotions, Civilization of Emotion, Philosophy of Civilization

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	This study is based on the doctoral dissertation entitled “Mustafa Rahmi Balaban’s Life, Philosophy and Educational Thought” supervised by Prof. Dr. Levent Bayraktar
<i>AI Disclosure</i>	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content has been produced by myself in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
<i>Ethics Committee Approval</i>	The study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review / published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all referenced works are listed in the bibliography.
<i>Complaints</i>	erdemdergisi@akmb.gov.tr
<i>License</i>	This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in MLA and TR Dizin.
<i>Declaration of contribution Rate</i>	The authors contributed equally to the work.
<i>Conflict of Interest</i>	There is no potential conflict of interest in this study.

Giriş

Medeniyet, Osmanlı toplumunda 19. yüzyıldan itibaren tartışılan ve anlamlandırılmaya çalışılan temel kavramlardan biri olmuştur. Sâdık Rifat Paşa, Sami Efendi, Reşit Paşa, Ali Paşa, Cevdet Paşa, Münif Paşa ve Sultan Abdülaziz gibi devlet adamları medeniyet kavramı üzerine düşünmüş; medeniyetçilik Tanzimat döneminin ilk ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır (Tanpınar 1988: 152). Cumhuriyet döneminde medeniyet, entelektüeller tarafından çok boyutlu ve eleştirel yaklaşımlarla tartışılmaya devam etmiştir. Medeniyetin ne anlama geldiği ve medeniyeti inşa eden, sürdüren sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi değerler dönemin düşünürleri tarafından ele alınmıştır. Bu bağlamda, Ziya Gökalp, Mehmet İzzet, Mehmet Emin Erişirgil, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi isimler, medeniyetin mahiyetine, değerlerine ve toplumsal dönüşümdeki rolüne dair görüşler ortaya koymuştur. (Bayraktar 2023: 1-30,47-99).

Mustafa Kemal Atatürk'ün “memleketler muhtelifdir. Fakat medeniyet birdir. Ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır” (1924, akt. Karal 1986: 53) sözleri, Cumhuriyet döneminin medeniyet anlayışının temelini oluşturur. Bu anlayışa göre medeniyet, evrensel bir olgu olup, milletlerin ilerlemesi ve kalkınması, bu ortak medeniyet seviyesine katılmakla mümkündür. Cumhuriyet döneminde, Türk milletini tarihin ve medeniyetin etkin bir öznesi hâline getirme ideali benimsenmiş; bu hedefe ulaşabilmek için Türk milletinin muasır medeniyet seviyesine ulaşmasını ve bu seviyeyi aşmasını sağlayacak bir kolektif bilinç oluşturmak hedeflenmiştir. Bu bağlamda, felsefe, eğitim, siyaset, ahlâk ve bilim, toplumsal gelişimin ve modernleşmenin temel dinamikleri olarak öne çıkmıştır (Bayraktar 2005: 349).

Bu düşünsel çerçevede, medeniyetin doğasını ve onu inşa eden değerleri konu edinen düşünürlerden biri de Mustafa Rahmi Balaban'dır. Onun medeniyet anlayışı, bilimin oluşturduğu medeniyet algısını sorgulaması ve bu çerçevede geliştirdiği eleştirel yaklaşımıyla dikkat çekmektedir. Mustafa Rahmi, bir tarz birlik medeniyeti arayışındadır. O, insani ve ilahi olanı birleyerek, maddi ve manevi temellere dayanan medeniyet anlayışını savunmaktadır.

Literatürde Mustafa Rahmi'nin düşünce dünyasını ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar sınırlıdır. Mevcut araştırmalar genellikle onun ahlak düşüncesine odaklanmıştır. Saruhan (2015), Mustafa Rahmi'nin Ahlâk eserini tanıtmış

ve onun ahlak anlayışını ortaya koymuştur. Bu çalışma, sonraki araştırmalar için temel bir kaynak olmuştur. Erdem (2015) de Mustafa Rahmi'nin ahlak anlayışını incelemiş ve onun ahlaka dair görüşlerini sistematik biçimde değerlendirmiştir. Ayrıca çeşitli tezlerde (Akbulut 2001; Bulut 2013; Yılmaz 2023) Mustafa Rahmi'nin ahlak anlayışı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak literatürde Mustafa Rahmi'nin insani ve ilahi duygulara dayanan medeniyet tasavvurunu inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu bağlamda çalışmada, Mustafa Rahmi'nin insani ve ilahi boyutları bütünleştiren, duygu merkezli medeniyet anlayışının açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Mustafa Rahmi'nin eserleri, gazetelerde yayımlanan yazıları ve arşiv belgeleri ile onun düşüncelerini inceleyen akademik çalışmalar temel kaynaklardır. Metinler sistematik olarak incelenmiş ve kavramsal çerçeve doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çalışma üç ana başlık altında düzenlenmiştir. Birinci başlık, “Mustafa Rahmi Balaban”; bu bölümde onun yaşamı ve entelektüel birikimi ele alınarak düşünce dünyasının temelleri incelenmektedir. İkinci başlık, “Mustafa Rahmi'nin Teknik ve Madde Medeniyeti Eleştirisi”; bu bölümde onun bilim ve tekniğin yarattığı zihniyete ve medeni hayata yönelik eleştirileri değerlendirilmektedir. Üçüncü başlık, “Mustafa Rahmi'nin İnsani ve İlahi Duygu Medeniyeti Tasavvuru” olup, bu anlayış incelenmektedir.

1. Mustafa Rahmi Balaban

Mustafa Rahmi, 1888 yılında İzmir'in Bergama ilçesinde doğmuştur. Babası Ömer Efendi, annesi ise Fatma Hanım'dır. İlk ve ortaöğrenimini Bergama'da tamamlayan Mustafa Rahmi, 1903 yılında Rüşdiye'den mezun olmuş, 1907 yılında ise Darülmualimin-i Âliye'ye kaydolmuştur. Buradan 23 Temmuz 1910 tarihinde birincilikle mezun olmuştur. Eğitim hayatı boyunca matematik, sosyoloji, pedagoji, resim, Fransızca, Osmanlıca ve medrese derslerini takip etmiştir. Mezun olduktan sonra Üsküp Dârülmualimin-i Rüşdiyesi'nde pedagoji öğretmenini olarak görev yapmıştır. Ardından Adana Dârülmualimin-i İptidaisinin kuruculuğunu yapmak üzere görevlendirilmiştir. Adana'da üç yıl görev yaptıktan sonra felsefe, pedagoji ve psikoloji eğitimi almak amacıyla Maarif Nezareti tarafından İsviçre'ye gönderilmiştir. Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsünde eğitim alan Mustafa Rahmi, Edouard Claparede'in asistanlığını yapmış, Claparede'nin yanı sıra Edward Monte, Pierre Bovet, Adolphe Ferriere ile Theodore Flournoy'un derslerini takip etmiştir (Şahin 2005: 3-8).

Mustafa Rahmi, 22 Mart 1920 tarihinde Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul'da, Darülmualimîn-i Âliye'de göreve başlamıştır. 1921 yılında İzmir Kız Lisesi'ne atanan Mustafa Rahmi, 4 Nisan 1923 tarihinde Ziya Gökalp'ın başkanlığını yaptığı Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti'ne üye olarak atanmıştır. Bu heyette Veled Çelebi ile çalışan Mustafa Rahmi, Ziya Gökalp'ın milletvekili seçilmesinin ardından 28 Şubat 1924'te heyetin başkanlık görevini devralmıştır. 1924 1953 yılları arasında öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulunmuş; Ankara Kız Lisesi, İzmir Kız Lisesi, İzmir Erkek Lisesi, İzmir Kızılçullu Amerikan Koleji, İzmir Kız Muallim Mektebi ve İzmir Atatürk Lisesi'nde çalışmıştır. Bu okullarda terbiye-i etfâl, felsefe, içtimaiyat, malûmat-ı vataniye, tedris usûlü ve Türk tarihi derslerini vermiştir (Şahin 2005: 12-14).

Mustafa Rahmi, Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının oluşumunda etkili olmuştur. Bu süreçte ulusal ve uluslararası toplantılarda yer alarak, eğitim sisteminin modernleşmesine ve millî bir kimlik kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu toplantılar arasında Birinci Heyet-i İlmiye (Tanır ve Aslan 2019: 253-258), Cenevre Beynelmilel Terbiye Kongresi (MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı: 1929), Nice Yeni Terbiye Kongresi (BCA: 30-57-5) ile Birinci ve Üçüncü Maarif Şûraları (Birinci Maarif Şurası: Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikâlar 1939: XVIII; Üçüncü Milli Eğitim Şurası: Çalışma Programları, Komisyon Raporları, Konuşmalar 1990: XXIII) bulunmaktadır.

1932-1945 yılları arasında İzmir Halkevi'nde görev alan Mustafa Rahmi, halkın eğitim ve kültürel bilincini artırmaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Bu süreçte, konferans ve gezilere aktif katılımıyla toplumsal gelişime katkı sağlamıştır. (Akyol 2008: 63-66,93,119-123). 1953 yılında vefat eden Mustafa Rahmi, Türk Yurdu, İkdâm, Yeni Gün, Hâkimiyet-i Milliye, Anadolu, Fikirler, Müslüman Sesi, Gayret, Yeni Asır ve Terbiye gibi dergi ve gazetelerde yayımlanan yazılarıyla fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmıştır. Mustafa Rahmi, felsefe, pedagoji ve psikoloji alanlarında çalışmalar yürütmüştür. Bu alanlarda, Aristoteles, Kant, Fichte, W. James, A. Fouillée, E. Claparède, E. Boutroux, A. Ferrière, J. Dewey ve G. Decroly gibi isimlerin fikirlerini incelemiştir. Ayrıca, Mevlana ve Kutadgu Bilig gibi şahsiyet ve eserler üzerine yazılar yazmış, Türk tarihi ve arkeoloji konularında da eserler ortaya koymuştur (Huyugüzel 2000: 449-451).

Mustafa Rahmi'nin çalışmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında hem Batı düşüncesini Türkiye'ye taşımak hem de millî ve kültürel değerleri korumak açısından öneme sahiptir. Bu bağlamda Huyugüzel, onun rolünü şu sözlerle açıklar:

O, şahsen en çok etkilendiği fikir adamlarından birisi olan Ziya Gökalp ve Atatürk'ün fikirleri doğrultusunda şekillenen yeni Türk insanının ortaya çıkmasında Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki eserleriyle çok önemli bir kültür ve eğitim hizmeti yapmış bir isim olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle o, mütevazı görevlerde ve geri planda kalmasına rağmen Atatürk ve İnönü dönemlerindeki Türk fikir hayatının önemli isimlerinden, eğitim hayatımızın da layıkıyla tanınmamış kahramanlarından biri olarak değerlendirilmek durumundadır. Batı bilim ve fikir hayatını çok iyi tanımış olmakla birlikte kendi dünyasının kültürel değerlerinden kopmamış, tam tersine bu ikisini birleştirmeye çalışmış bilim ve fikir adamı olması da onun farklı ve üstün özelliğidir (2000: 451).

2. Mustafa Rahmi'nin Teknik ve Madde Medeniyeti Eleştirisi

Mustafa Rahmi, medeniyetin tanımını, insanın tabiat üzerindeki hâkimiyeti ile toplumsal mutluluk arasındaki ilişkiyi dikkate alarak yapar. “Medeniyet tabiata hâkim olmak suretiyle cemiyetin daha geniş ve daha derin saadetini temin edebilmektir. Tabiata hâkim olma hususunda asrımızın geçen zamanlar üstünde olduğu şüphesizdir. Fakat insan cemiyetleri, acaba geçen asırlarda yaşanlardan daha mesut mu?” (Balaban 1939: 1) şeklindeki ifadesi, onun modern medeniyete dair temel eleştirisini ortaya koyar.

İnsanlık, teknik ilerlemeler ve doğaya hükmetme konularında önceki çağları geride bırakmıştır. Ancak bu başarı, toplumların saadetini artırmamış, aksine medeniyet buhranına neden olmuştur. Buhranın nedeni, bilimin ve teknolojinin insanlığın dayanışma ve mutluluğunu temin etmek amacıyla kullanılmamasıdır. Mustafa Rahmi, “İnsanlık nedir?” sorusunu sorarak, insana özgü olan tesanüt ilkesine dikkat çeker ve modern dünyada bu değer ihmal edildiğini belirtir.

Bugün bu ışık yani ilim, hakikaten dünyayı bambaşka yaptı. Âdemoğlu, tabiat kuvvetlerine hâkim olma işinde şüphesiz çok ilerledi. Fakat insanlık da ilerledi mi? İnsanlık nedir? İnsanı hayvandan ayıran, insana mahsus vasıfların insanlarda kuvvetlenmesidir. İnsana özel baş vasıf tesanüttür. El vererek bugünkü dünyayı dünkünden daha mütesanit, daha mesut yapmaktır. Bu bakımdan bugünkü dünya, beşer

tarihinin ilk başlangıçlarının karanlıklarına dönmüştür. Bu çünkü beşeriyetin mühim kısmı, ışığı insanların tesanüt ve saadetini aramak için değil, Mifistonun¹ dediği gibi kullanmaktadır. Ve dünya buhranı bundan gelmektedir (Balaban 1939: 1).

Medeniyet buhranının nedenini yalnızca teknik ve maddi unsurlar üzerine inşa edilmiş bir medeniyet anlayışında arayan Mustafa Rahmi bu medeniyete “teknik ve madde medeniyeti” (Balaban 1950: 1) adını verir. Ona göre, modern medeniyet, teknik ve maddi unsurlara öncelik vererek insani ve ahlaki değerleri ihmal etmiştir. Bu durum yalnızca insanlığın saadetten uzaklaşmasıyla kalmamış, aynı zamanda yok edici sonuçlara yol açmıştır.

Çağdaş medeniyetin yanlış madde ve tekniğe önem vererek insanî ve ilahi hislere arka dönmesi, şüphesiz ki hidayeti bırakıp dalaletle düşmektir. Teknik ve insanî duyguların müvazi götürülememesi yolunun son noktası: Atom bombası ve biyolojik imha silahlarıdır. İyi ama bu yok edici medeniyeti ne yapsın insanlık? Şu atomu, biyolojiyi insanların yararına kullanma yollarını bulamayıp her şeyi yok etme tarafını bulacak olduktan sonra bunun neresine medeniyet diyelim? İnsanlığa bunun tam müsbeti lazım iken tam menfisi Teknik ve madde medeniyetinin mahsulu bu oldu (Balaban 1950: 5).

Modern medeniyetin en önemli eksikliği, teknik ilerlemenin insani ve ilahi duygularla desteklenmemiş olmasıdır. Teknik ilerlemeler, insanlık için gerekli olan zekâ ve beceriyi gösterir. Ancak bu ilerlemeler insani ve ilahi duygularla desteklenmediği sürece insanlığın mutluluğuna ve refahına katkı sağlamaz. “Hiç şüphe yok ki zekâ mahsulu alet ve teknik bugün insanlığa lazım olacak kadardan üstün. Ama bunun yanında insanî ve ilahi duygular zayıf. Hâlbuki insana özel zekâ, duygu, ahlak kuvvetlerinin muvazeneli gelişmesi şarttır” (Balaban 1950: 5).

Teknik ve madde medeniyetinin temelinde teknik fanatizm yer alır. Fanatizm, medeniyetin tek taraflı gelişmesine neden olmuş ve medeniyeti inşa eden maddi ve manevi bütünlüğü bozmuştur. Mustafa Rahmi:

¹ Mephistopheles, Johann Wolfgang von Goethe'nin Faust adlı eserinde yer alan şeytani karakterdir. Mustafa Rahmi, bu esere atıfta bulunarak, bilimin yanlış kullanımı ve bunun yol açtığı tehlikeler üzerinde durur. Faust eserinde Mephistopheles'in yüce Tanrı'ya şu şekilde seslendiğini aktarır: “Sen, insanlara gökyüzünden biraz ışık verdin. Eğer bunu yapmamış olsaydın belki o zaman daha iyi yaşayacaklardı. Onlar bu ışığa idrak diyorlar. Ve onu her hayvandan daha hayvan olmak için kullanıyorlar.” Rahmi Balaban, “Bugünkü Dünya”, *Fikirler*, 15 Mayıs 1939, s. 1.

Dini fanatizm nasıl realiteden uzak idiyse bugünkü teknik fanatizm de realiteden uzaktır. Realite şudur: İlerleme ve hayat dokumu maddi ve manevî unsurlardan mürekkebe bir oluşlar silsilesidir. Oluşların her birinde hem maddi hem manevî amillerin tesiri vardır. Bu iki kanattan biri olmazsa kuş uçamaz. Bugünkü dünyanın durumu şudur: gerçek (realite) gerçek diye, gerçek tepelendi. Yani gerçek bir varlık olan ruh tepelendi. Medeniyeti yapan kanadın biri kesildi (1947: 5).

Mustafa Rahmi'nin eleştirisi, teknik ve madde medeniyetinin insani ve manevi yönlerden eksik olduğunu, bu nedenle de insanlığa saadet ve refah getiremediğini ortaya koyar. Onun düşüncesinde medeniyet, teknik ilerlemenin insani değerlerle birlikte yürütüldüğü bir anlayışla anlamını bulacaktır.

Mustafa Rahmi, modern medeniyetin kuvvetle ilişkilendirilen bir anlayışla şekillendiğini ve bu anlayışın insanları şiddet ve çatışmalara sürüklediğini ifade eder. “Asrımıza medeni demek pek güçtür. Medeniyet demek, kuvvet demektir telakkisi insanlığı, henüz nerede duracağı bilinmeyen bu günkü boğuşmaya attı” (1939: 1) diyerek kuvvetin, medeniyetin ölçütü haline gelmesinin doğurduğu medeniyet krizine dikkat çeker. Bu anlayış, sadece güce dayalı bir dünya düzeninin oluşmasına yol açar.

Mustafa Rahmi, medeniyetin kuvvetle değil, hak ve dayanışma ilkesine dayalı bir barış ve işbirliği ortamında şekillenmesi gerektiğini savunur. “Yarın cebir ve şiddetin mi? Yoksa hak ve tesanüdün mü? Biz hak ve tesanüdün olacağına inanıyoruz” (1939: 2) cümlesiyle hak ve dayanışma temelli bir medeniyetin inşa edilmesinin önemini vurgular. O, birlik ve dayanışmanın, medeniyetin değerleri olduğunu savunur ve Türk milletinin, bu değerler etrafında birleşerek sadece kendi vatanını değil, tüm dünyayı saadete ulaştırma gayreti içerisinde olacağını düşünür. Ona göre, gerçek medeniyetin inşa edilebilmesi, ancak hak ve tesanüdün hâkim olduğu bir dünyada mümkün olacaktır (Balaban 1939: 2).

3. Mustafa Rahmi'nin İnsani ve İlahi Duygu Medeniyeti Tasavvuru

Mustafa Rahmi, teknik ve madde medeniyetine yönelik eleştirilerinden hareketle, duyguları ve değerleri temel alan “İnsanî ve İlahi Duygu Medeniyeti” (Balaban 1950: 5) anlayışını öne sürer.

Bu medeniyet tasavvuru, insan merkezli ve duyguları temel alan bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşım, medeniyet için yalnızca maddi ve dünyevi çıkarları merkeze alan bir anlayış değildir; aksine insanın duyguları, değerleri ve ruhî gelişimi medeniyetin temel dayanaklarıdır. İnsanın fitratına uygun tekâmülü sağlayacak şekilde insani ve ilâhi değerleri bütünleştiren bir anlayışı yansıtır. Mustafa Rahmi'ye göre insanın tekâmülü, ancak fizyolojik ve ruhi kuvvetlerin dengeli biçimde çalışmasıyla mümkündür.

İnsanın fizyolojik ve ruhi kuvvetleri vardır. Fizyolojik kuvvetler bedeni sıhhate tutan hazım, deveran gibi cihazların iyi işlemesi neticesidir. Ruhi kuvvetler hissiyat, zekâ ve irade kuvvetleridir. İnsanın tekâmül edebilmesi için, bedeni ve ruhi kuvvetlerin iyi ve ahenkli çalışabilmesi şarttır. Ruh kuvvetlerimizden yalnız birine önem vererek ötekilerini ihmal etmek çok hatalıdır. Bunu hissiyata ait bir misal ile izah edelim: mesela bedii, ahlaki ve dini türlü hissi kuvvetlerimiz vardır. Bunlar tekâmülümüz için yüce bir değerdir. İlerleme ancak insanın bedenî ve ruhî kuvvetlerinin ahenkli çalışmasıyla mümkündür. Bütün değerlere hakkını vermek gerektir (Balaban 1949a: 4).

Bu çerçevede, insani duygu, insanın tabiatında olan estetik, ahlaki ve dini değerlerin bütününe ifade eder. İnsan, bu duygular aracılığıyla kendi iç dünyasında olgunlaşır ve toplumsal yaşamda ahlaki ve estetik bir bilinç geliştirir.

Mustafa Rahmi'nin, insani duyguyu ilâhi olandan ayırmadığı söylenebilir; çünkü o, insanın bütün olarak tekâmül edebilmesi için ilâhi olanla irtibatını gerekli görür. O, insanın hem tabiatı hem de ilâhi kanunların etkisi altında bir varlık olduğunu ifade eder: “İnsan iki taraflı bir aynadır ki bir yüzü, yukarıdan gelen Tanrı tealanın en yüce vasıflarını, öteki yüzü de aşağıdan, tabiatın gelen en çirkin nakiseleri yansıtır. İlâhi, tabii ve insani kanunların gayesi insanı olgun hale getirmektir” (Balaban 1949b: 4). Bu bağlamda ilâhi duygu, sadece bir his değildir. İnsanın kendine ve topluma yönelik farkındalığını arttıran, eylemlerini etkileyen bir güçtür.

Bu çerçevede insani ve ilâhi duygu birbirini tamamlayan unsurlardır. İnsani duygu, ilâhi duygunun ortaya çıkabilmesi için zemin oluşturur. İlâhi duygu ise insani duyguyu yönlendirir ve anlam kazandırır. Böylece “İnsanî ve İlâhi Duygu Medeniyeti”, yalnızca teknik ve maddi gelişmeyi hedefleyen medeniyet anlayışının eksik bıraktığı manevî ve ahlaki boyutu tamamlar ve

insanın varoluşunun bütünlüğünü sağlayan bir medeniyet tasavvuru olarak öne çıkar.

İnsani ve ilahi duygu medeniyetinde, medeniyetin inşası ve gelişimi, toplumun benimseyip uğruna çaba gösterdiği yüksek bir mefkûreye bağlıdır. Mustafa Rahmi, “yüksek medeniyetleri doğuran âmil yüksek bir mefkûre edinerek daima ona koşmaktır. Mefkûreye bağlanmak da derin ve coşkun hissiyat ile olur. Bu nev hissiyatın verdiği kuvvetledir ki insan, mefkûrenin dikenli ve yalçın yollarını aşabilir” (Balaban 1928: 3) diyerek, medeniyetin asıl gücünün bu ideallerin toplum tarafından içselleştirilip bir yaşam biçimi haline getirilmesiyle ortaya çıktığını savunur. Ona göre, “teknik ve ilim zaafı, bir milleti mahvedemez ama ülkü zaafı, yok edebilir. Ülkü, ilim ve tekniği yaratır. Milletleri ve medeniyeti yükselten ülkü kudretidir. Batıran ülkü zaafıdır” (Balaban 1933: 3).

Bir milletin medeniyet yolunda ilerleyebilmesi, güçlü bir ülküye sahip olması ve bu ülküyü besleyen derin duygularla mümkündür. Mustafa Rahmi, duyguların coşkulu bir şekilde var olmasının yeterli olmadığını, bu duyguların akıl ve muhakeme ile dengelenmesi gerektiğini düşünür. Duygu, akıl ve muhakeme dengesi, milletleri mefkûreye ulaştıran yoldur. Milletlerin medeniyet yolunda ilerlemesi, başkalarını düşünme ve fedakârlık gibi değerleri içeren yüksek bir mefkûreye dayanır.

Bununla beraber bu hissiyatı akıl ve muhâkemenin kontrolü altında bulundurmak da icab eyler. Yoksa mefkûreye varmadan yollarda mahv ve perişan olmak da vardır. Maksud mefkûre yolunda sağı, solu fark etmeksizin koşmak değil, şu sarp ve yakın tepelerde mefkûreye götüren yolu bulmaktır. Bunun içindir ki yüksek hislere sâlim bir akıl ve muhakeme müterâfık olmazsa, ekseriya mefkûreye ulaşamaz. Mâmâfih bu işte hissiyatın daha mühim rol oynadığı inkâr edilemez. Bir millette terakki ve tealiyi temin edecek en büyük mefkûre nedir? Birçok psikoloji ve sosyoloji âlimlerine göre gayrendişlik ve fedakârlıktır (Balaban 1928: 3).

Mustafa Rahmi, duygu medeniyeti tasavvurunda başkalarını düşünme ve fedakârlığın yanı sıra toplumun temel direği olarak gördüğü yardımlaşmayı bir ülkü olarak öne çıkarır. Yardımlaşma ve dayanışma milli hayatın varlığını sürdürmesi ve gelişmesini sağlayan temel duygulardır. Ona göre bir milletin mefkûresi, bu duyguları pasif bir anlayış olarak değil, aktif bir şekilde

harekete geçirecek bir bilinç haline getirmekle şekillenir. Bu düşüncesini şu sözleriyle ifade eder: “Millî ve içtimâî hayatın direği tesânüt ve teâvün hissidir. En yüksek mefkûremiz faal haline tahavvüle âmâde tesanüt ve teavün hissi olmalıdır” (Balaban 1339: 15). Mustafa Rahmi'nin vurguladığı yardımlaşma ve dayanışma duygusu sadece bireysel ahlaki bir tutum değil, aynı zamanda milletin ilerlemesini sağlayan bir güçtür. Her birey ve toplum, bu güçlü hissiyatı sahiplenip eyleme geçirdiğinde, yalnızca moral bir iyileşme değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma üzerinden uzun vadeli bir gelişim süreci başlar.

Yardımlaşma, toplumsal düzeni sağlamanın ötesinde tarih boyunca süregelen kuvvet ve hak mücadelesine çözüm sunan bir ilkedir. İnsanlık, kuvvet ve hak arasında sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Bu mücadelenin adaletle sonuçlanabilmesi için bireylerin ve toplumların bencillik yerine dayanışmayı esas alan bir anlayış geliştirmesi gerekmektedir. Bu anlayışın benimsenmesi insanın ruhi, içtimai ve insani gelişimiyle ilişkilidir. “Tarih boyunca gelen bir kuvvet ve hak meselesi vardır ki onu çözmek pek kolay değil. Çözebilmek için insanların altta kalan canı çıksın ilkesi yerine tesanüt ilkesini benimsemeleri gerek. Bu ise ruhî, içtimâî ve insanî gelişme işi” (Balaban 1946: 4). Bu noktada, Mustafa Rahmi insanın doğasında kavgacılık ve yıkıcılık gibi eğilimlerin bulunduğunu ancak bu eğilimleri önleyen ahlak ve dayanışma duygusunun da var olduğunu vurgular. Ahlak ve dayanışma duygusu, insanı bencillikten uzaklaştırarak daha özgür ve insanca bir yaşama yönlendirir. İnsanlar ve milletler arasındaki ilişkilerin ve medeniyetin gelişimi, bu duygular sayesinde olur. Egoizmin yerini yardımlaşma duygusunun alması, toplumda düzeni, adaleti ve organizasyonu sağlar. Bunun sonucunda medeniyet sağlıklı bir şekilde ilerler.

Bütün kavgaları doğuran budur. Az da olsa frenleyen hak ve ahlak duygusudur. Tarih boyunca insanın kavgacılığı, kırıcılığı, dökücülüğü yanında zayıf da olsa ahlak ve tesanüt duygusu da beraber gelmektedir. Bu duygu iledir ki insan hayvanlıktan, egoizmden, yırtıcılıktan daha geniş, daha hür, daha güzel bir hayata yükselmektedir. Fertler ve milletler arasındaki münasebetin ve medeniyetin gelişmesi bu duygu ile at kulağı gider. Medeniyet ve tesanüt duygusunun tekâmülü iledir ki sosyete de nizamsızlık yerine nizam, anarşi yerine teşkilat, müsavatsızlık ve zulüm yerine adalet kökleşerek genel hayatın gelişmesi yolunda iş birliği meydana gelir (Balaban 1946: 4).

Mustafa Rahmi, kuvvetin medeniyetin inşasında ve ilerlemesinde önemli bir yeri olduğunu düşünür. Ona göre “medeniyeti yapan iştir; kuvvettir, tabiata hâkimiyettir” (Balaban 1931: 2). Ancak insan sevgisini gözardı eden bir tabiata hâkimiyet sömürüye ve medeniyetin yıkılmasına neden olur. Bu nedenle, kuvvetin insanca kullanılması gerektiğini savunur. Kuvvetin insanca kullanılması daha yüksek ve uyumlu bir medeniyet hayatını meydana getirir. Kuvvet, bilgi, sevgi ve tesanüt gibi değerlerle bütünleşmelidir. “Medeniyetin ve saadetin temeli bilgi ve sevgi içinde insanların ve milletlerin birbirleriyle dayanışarak işe sarılmalıdır. İnsanca kuvveti kullanmak demek, yepyeni daha yüksek, onu daha ahenkli bir medeniyet kurmaya sarf etmek demektir. Bilgiye, sevgiye dayanan, kuvvetini bilgiden ve sevgiden alan bir tesanüt. İşte gerçek yol” (Balaban 1931: 2).

Mustafa Rahmi'nin medeniyet anlayışında millî tesanüt kavramı dikkat çeker. Millî tesanüt, bireysel yardımlaşmanın ötesinde, toplumun duygu ve değerler etrafında birleşerek medeniyet inşasına katkı sağlamasını ifade eder. Mustafa Rahmi, “daha derin, daha doygun hayat tesanüt hayatıdır. Dört çevremiz ızdırap içinde olursa yürümüş ve yükselmişiz neye yarar? Hakiki insan isek bundan haz duymayız. Millî tesanüdün ne demek olduğunu duymuş isek o zaman içimizden gelen ses yürü ve yükselden ziyade yürüt ve yükseltir” (1934: 2) ifadesiyle, medeniyetin ancak toplumun kolektif dayanışmasıyla, ortak akıl ve gönülden beslenen millî bir ruhla mümkün olabileceğini vurgular. Böylece, kuvvetin insanca kullanımı ile medeniyet inşası arasında kurulan ilişki, millî tesanüt kavramıyla daha da somutlaşır; millî dayanışma, medeniyetin yükselmesinin ve ruhsal doyumun temelidir.

Bireyler arasında kurulan samimi sevgi ve kardeşlik bağının, bir topluluğu millet haline getirdiğini savununan Mustafa Rahmi'ye göre, topluluğu oluşturan bireyler arasında bu bağ yoksa, topluluk tesadüfen bir araya gelmiş bir kalabalık olur ve millet olma niteliği kazanamaz. Bu nedenle, bir milletin varlığını sürdürebilmesi için, bireylerin birbirlerini kardeşçe sevmesi ve ortak bir ülkü etrafında birleşmesi gereklidir. Mustafa Rahmi, bu gerekliliği şu şekilde ifade eder:

Filhakika herhangi bir milletin hayatı ancak efradının yekdiğeri ile kardeş gibi muhabbet etmek ile kaimdir. Esasen bu muhabbet rabitası olmadıkça öyle insan kümelerine millet denilemez belki insan sürüleri denilebilir. Millet, vatanlarını cennet haline getirmek için kanun-u tekâmül takip eden ve yekdiğerini kardeş gibi seven müttehid kitle-i

beşerdir. Hakiki bir millet olabilmenin şart-ı esasisi işte böyle kalplerin muhabbet ve meveddet ile çarpmasıdır (Balaban 1923: 3).

Mustafa Rahmi, gönüllerinde sevgi bulunan bireylerin, kendi benliklerini unutup daha geniş bir toplumsal varoluşa yönelmelerinin, millî hayatın başlangıcı olduğunu belirtir. Ona göre, millî hayatın temeli sevgiye dayanan kardeşlik duygusudur. Bu duygunun toplumda güçlü bir şekilde yerleşmesinin ardından, milletin ilerlemesini sağlayacak adımlar atılmalıdır.

Kalplerinde, muhabbet dalgaları dalgalanan insanlar, nefisleri kadar ve belki daha ziyade hayat-ı millet ile alakadar olur. Bunlar adeta kendilerini unuturlar. İşte asıl hakiki hayat o zaman başlar. Bu zevki duymamış, bu hayatı yaşamamış insanlar, en ulvi bir duyguyu henüz duymamışlardır. Bu, kendinden geçip başkaları için yaşamaktır ki zevk ne servette, ne şiirde, ne musikide, ne elvâh-ı bedîa tabiatte vardır. Bu yüksek duygunun kökü muhabbet-ı kardeşliktir. Hayat-ı millîyede kardeşlik, bu kubbenin kenet taşı gibidir. Kalplerimizde bu kardeşlik muhabbeti dalgalandıktan sonra milletleri tekâmül ettiren her vasıtaya başvurulabilir. Emin olalım ki o zaman yine devr-i tealimizin en yüksek noktasına çıkarız (Balaban 1923: 3).

Bu bağlamda, Mustafa Rahmi'nin savunduğu sevgi, kardeşlik, bireylerin birbirlerini kardeş gibi sevmesi, millî birlik ve toplumsal dayanışma ilkeleri olarak görülebilir. Bu ilkeler, bir milletin varlığını sürdürebilmesi, gelişmesi ve yükselmesi için gereklidir. Sevgi ve kardeşlik duygusunun kökleştiği bir toplumda birliktelik sağlanır ve insani değerlere ulaşılır. Milletin kalkınması, sadece ekonomik veya askeri güçle değil, manevi bağlarla güçlenen bir toplumsal birlikle olur. Toplumsal birlik ve manevi değerler etrafında birleşen bireyler, milletin kalkınmasında önemli rol oynar. Bu da sevgi ve kardeşlik gibi manevi değerlerle sağlanır.

Mefkûrenin gerçekleşmesi ve milletin yükselmesi sevgi ile mümkündür. Sevgi, bireyleri birbirine bağlayan, ortak hedefler doğrultusunda birleştiren ve toplumu güçlü kılan temel duygudur. Sevgi, bir milletin içindeki bireylerin, toplumun ortak değerlerine ve hedeflerine duyduğu bağlılıkla ilgilidir. Bireyler arasında sevgi bağları yoksa, millet bir bütün olarak yükselmez, manevi bir güç oluşturamaz. Mustafa Rahmi, “vatan ancak evladları arasında sevgi ile hem de derin bir sevgi ile yükselir. Ve bütün

yüksek içtimâî mefkûrelerin anahtarı sevgidedir. Efradı arasında sevgi olmayan bir milletin içtimâlen yükselebilmesi imkân-ı hariçtedir” (Balaban 1339: 16). Dolayısıyla, sevgi, bireyleri bir araya getirir, milletin ortak kimliğini, kültürünü ve değerlerini paylaşımlarını sağlar. Bu nedenle, sevgi, milletin ruhunu oluşturan bir güç olarak düşünülebilir.

Mustafa Rahmi, sevgi ve kardeşlik duygusunun birleştirici gücünü kabul etmekle beraber iş, iş aşkı ve bilimin medeniyetin inşasını ve ilerlemesini sağlayan dinamikler olduğunu düşünür. İş ve iş aşkı, insanı vahşetten medeniyete taşıyan, karanlıklardan aydınlığa yükselmesini sağlayan güçtür.

Medeniyetin ve insanlığın yükselmesi, iş ve iş aşkı ile müvazi olarak meydana geldi. İnsanı, vahşetten medeniyete çekip götüren şey; iş aşkıdır. İş aşkı iledir ki insan, karanlıklardan aydınlığa doğru yükseldi. Ve bu yükselme yine ancak o aşk ile devam edecektir. Bütün bunları meydana getiren kuvvet iş aşkıdır. Çünkü ilimlerin anası, iş ve iş aşkıdır. İhtiyaç, iş aşkını ve bu aşkta bütün ilimleri doğurdu. İş ve ilim: işte medeniyeti kuran, kuvvetlendiren ve yükselten iki nur kanat. Her iyi ve güzel şey, bu bir çift nur kanattan çıktı (Balaban 1938: 1).

Mustafa Rahmi'nin insani ve ilahi duygu medeniyeti anlayışında, ilim, ahlak, iman birbirini bütünleyen unsurlar olarak yer alır. İlim yalnızca bilgi edinmeyi değil, insanın kendini ve çevresini daha iyi anlamasını sağlar; ahlak bu anlayışın toplumsal düzeyde sevgi, yardımlaşma ve fedakârlık gibi mefkûrelerle pekişmesini temin eder. İman ise bu iki unsuru manevi bir çerçeveye oturtarak, insanın hayatının amacını, başkalarını düşünmeyi ve toplumun ortak iyiliği için çalışmayı anlamasını sağlar. “İlim, ahlak, iman hepsi ferdin, cemiyetin, insanlığın yarınını bugünkünden daha iyi bir hale getirmeyi sağlamak, dünyayı karşılıklı sevgi ve saygı ile bir iş ve barış evi yapmak içindir. Bu işte ilim kanunları bulma yolu ile tabiat kuvvetlerini kontrol altına almayı, ahlak karşılıklı sevgi ve saygıyı, iman varlığın gayesini namütenahi tekâmülü sağlamak olduğunu sezerekengin bir iç refahı içinde hizmet ve iş birliği sağlamaya uğraşır” (Balaban 1969: 13). Böylece, ilim, ahlak, iman bireylerin ve toplumların tekâmülüne katkıda bulunarak, millet olma bilincini ve birlikte var olma arzusunu güçlendirir. Sevgi, yardımlaşma, dayanışma ve fedakârlık, ilim, ahlak ve iman birleşimiyle güçlenerek, bireyin ve milletin ilerlemesine katkıda bulunan duygulardır.

Sonuç

Mustafa Rahmi, Cumhuriyet dönemi düşünce hayatına katkıda bulunmuş bir aydındır. Çok yönlü bir eğitim almış hem Batı düşüncesini tanıtarak hem de millî değerleri koruyarak özgün bir entelektüel çizgi geliştirmiştir. Onun düşünceleri, yalnızca yaşadığı dönemi anlamaya değil, günümüzde insan ve toplum hayatında yaşanan sorunları anlamaya katkı sağlar. Bu nedenle düşünce dünyasının tanıtılması, anlaşılması ve günümüz sorunlarıyla ilişkilendirilerek düşünülmesi önemlidir. Bu bağlamda, medeniyet tasavvurunda merkezi bir yer tutan “Duygu Medeniyeti” kavramı öne çıkar.

Mustafa Rahmi'ye göre modern çağda hâkim “Teknik ve Madde Medeniyeti” zihniyeti, ilerlemeyi yalnızca teknik ve maddi boyutlarla sınırlandırmaktadır. Savaşlar, emperyalizm, insan onurunun ihlali, bu zihniyetin yol açtığı olumsuz sonuçlardır. Mustafa Rahmi, teknik ve maddi ilerlemenin tek başına insanlığı yaşatmaya yetmeyeceğini görmüş ve bu nedenle “Duygu Medeniyeti” kavramını inşa etmiştir. Onun medeniyet tasavvurunun merkezinde yer alan bu kavram, insani ve ilâhi boyutlar üzerinden temellendirilir.

İnsani duygu, insanın fizyolojisini ve psikolojisini göz ardı etmeyen; ruh ile beden, madde ile mana, bilim ile din arasında denge kurmaya çalışan bir yaklaşımdır. Mustafa Rahmi burada ahlaki bir özne inşa etmeye çalışır ve bu tavır, onun felsefî yönünü ortaya koyar. İlâhi duygu, aşkın değerlere dayanır. Bu yönüyle yalnızca metafizik bir sistem değil, aynı zamanda teknik ve madde medeniyetinin insani temellerle bütünleşmesini amaçlayan bir anlayıştır. Duygu kavramı ise yalnızca psikolojik bir olgu ile sınırlı değildir. Duygu, insani ve ilâhi değerlerle bütünleşmiş bir alana işaret eder. İnsani ve ilâhi duygu, fitratla bağlantılıdır. İnsan fitratına uygun şekilde geliştiğinde olgunlaşır, aksi hâlde yabancılaşır. Bu bağlamda Mustafa Rahmi'ye göre insanın olgunlaşması ile medeniyetin gelişmesi arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. İnsan olgunlaştıkça medeniyet zihniyeti gelişir, medeniyet geliştikçe insan olgunlaşır.

Mustafa Rahmi'nin medeniyet yaklaşımı, modern medeniyetin krizlerini aşmak için teknik ilerlemeyi reddetmeden, onu insanın fitratına uygun şekilde olgunlaşma ve manevi temellerle bütünleştiren bir anlayıştır. Böylece Mustafa Rahmi hem kendi dönemine hem de günümüz tartışmalarına katkı sağlayabilecek bir medeniyet tasavvuru geliştirmiştir. Bu yönüyle hem Türk düşünce tarihimiz açısından özgün bir katkı sunar hem de modern dünyanın ihmal ettiği değerler üzerine yeni tartışmaları teşvik eder.

Kaynakça

- Akyol, Y. (2008). *İzmir Halkevi (1932-1951)*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Akbulut, T. (2001). *Mustafa Rahmi'nin Eğitim, Din ve Din Eğitimiyle İlgili Görüşleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Balaban, M. (1339). *Halk Tekâmülü*, İzmir: İnkılâp Matbaası.
- Balaban, M. (1923, Kanunusani 25). “Muhabbet-Medeniyet”, *İkdam*, s. 3.
- Balaban, M. (1928, Teşrinievvel 15). “Osmanlı Tarihinde Teceddüd Teşebbüsleri ve Teceddüde Terbiyenin Rolü”, *Fikirler*, s. 2-4.
- Balaban, M. (1931, Birinci Kânun 31). “Konuşma: Bilgi ve Sevgi”, *Fikirler*, s. 1-2.
- Balaban, M. (1933, Ağustos 14). “Büyük Anketimiz 6: İnkılâp ve İnkılâp Gençliği”, *Yeni Asır*, s. 1-3.
- Balaban, M. (1934, Temmuz 09). “İki Telâkki”, *Anadolu*, s. 1-2.
- Balaban, M. (1938, Birinci Teşrin 1). “Konuşma: İş Aşkı”, *Fikirler*, s. 1.
- Balaban, M. (1946, Temmuz 1). “Barış Meselesi 1”, *Fikirler*, s. 4-9.
- Balaban, M. (1950, Mart 03). “Tanrı Kitabından: Atom Karşısında”, *Müslüman Sesi*, s. 5-6.
- Balaban, M. (1969). *İlim Ahlâk İman*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Balaban, R. (1939, Mayıs 15). “Bugünkü Dünya”, *Fikirler*, s. 1.
- Balaban, R. (1939, Birinci Kânun 31). “Medeniyetin Hali”, *Fikirler*, s. 1-2.
- Balaban, R. (1947, Nisan). “Felsefe ve Bugünkü Dünya Durumu”, *Fikirler*, s. 4-6.
- Balaban, M. (1949a, Ocak 1). “Din Hakkında Tarihin Sözü”, *Müslüman Sesi*, s. 4-5.
- Balaban, M. (1949b, Ocak 26). “İnsan İki Taraflı Bir Aynadır”, *Müslüman Sesi*, s. 4-7.
- Bayraktar, L. (2005). “Cumhuriyet Dönemi Türk Düşüncesi”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Ed. Ahmet Cevizci, 3, s. 349-375.
- Bayraktar, L. (2023). *Cumhuriyetin Düşünürleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Birinci Maarif Şurası (17-29 Temmuz 1939): Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikâlar*, (1939), Ankara: Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü.
- Bulut, A. (2013). *Mustafa Rahmi Balaban'da Ahlaki Düşünce*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

- Erdem, H. (2015). “Mustafa Rahmi Balaban”, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşünürleri 5: Tanzimattan Günümüze Ahlakî ve Edebî Düşünce Temsilcileri*, Ed. Süleyman Hayri Bolay, Ankara: Nobel Yayınları, s. 3449-3459.
- Huyugüzel, Ö. (2000). *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karal, E. (1986). *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (1929, 6 25). [www.meb.gov.tr: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2025_04/30114318_fihrist_1929.pdf](https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2025_04/30114318_fihrist_1929.pdf)
- Nice Yeni Terbiye Kongresi. (1932). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-57-5.
- Saruhan, M.S. (2015). “Mustafa Rahmi Balaban ve Ahlak Kitabı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 26 (2), s. 75-92.
- Şahin, M. (2005). *Hayatı ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban*, Ankara: Phoenix.
- Tanır, E., & Aslan, C. (2019). “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(1), s. 251-276.
- Tanpınar, A. (1988). *19 Uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Üçüncü Milli Eğitim Şurası (2-10 Aralık 1946): *Çalışma Programları, Komisyon Raporları, Konuşmalar*, (1990), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Yılmaz, A. (2023). *Mustafa Rahmi Balaban'da Din ve Ahlak Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

